

WOJCIECH DZIEDUSZYCKI (Poznań)

SPOŁECZNO-EKONOMICZNE UWARUNKOWANIA POWIĄZAŃ POMORZA Z KUJAWAMI WE WCZESNYM ŚREDNIOWIECZU

Burzliwe dzieje kontaktów Pomorza z innymi krainami nadbałtyckimi na tle jego wewnętrznych przeobrażeń niejednokrotnie były omawiane w historiografii polskiej¹. Mniej znana jest natomiast specyfika powiązań tych ziem z sąsiadującymi od południa Wielkopolską i Kujawami.

W pracy, stanowiącej zarys owej problematyki, przedstawiam niektóre aspekty przemian zachodzących we wczesnym średniowieczu w kontaktach pomiędzy społecznościami pomorskimi a ludnością szeroko pojętej strefy Kujaw². Uwzględniłem tu dane pochodzące z wieloletnich badań nad ośrodkami pomorskimi i kujawskimi w kontekście wymowy źródeł pisanych.

Celem pracy było również uwypuklenie zaobserwowanych podobieństw i różnic istniejących pomiędzy wspomnianymi strefami w zakresie zespołu uwarunkowań natury geograficznej, organizacji ekonomicznej, ich roli w dynamice ówczesnych przemian społecznych. Na uwagę zasługiwała także kwestia roli wymiany społecznej w przeobrażeniach strukturalnych społeczeństw Pomorza i Kujaw oraz chronologia owych przeobrażeń³. Osobne zagadnienie stanowił problem mechanizmu i genezy tworzenia się pomiędzy omawianymi

¹ Przeobrażeniom ziem pomorskich i ich dalekosiężnym kontaktom poświęcone są m.in. następujące prace: E. Cnotliwy, L. Leciejewicz, W. Łosiński (red.) 1983; W. Filipowiak 1958, 1974, 1988; T. Grudziński 1961, 1971; K. Górski 1966a; K. Jażdżewski 1958; R. Kiersnowski 1956, 1964; G. Labuda 1958, 1962a, 1962b, 1969a, 1985; L. Leciejewicz 1957-1959, 1960a, 1960b, 1962, 1968, 1970a, 1970b, 1970c, 1973, 1976a, 1976b, 1976c, 1981, 1985, 1987 (1988), 1988; B. Lepówna 1981, 1982 (1983); W. Łosiński 1970, 1972, 1980, 1981, 1982, 1981 (1982/1983), 1983, 1988a, 1988b; E. Mucha 1987; J. Piontek 1982 (1986), 1990; A. Porzeziński 1975; K. Śląski 1960, 1969; J. Żak 1962, 1963, 1967a, 1967b, 1988, a także J. Herrmann 1970, 1975, 1977.

² Kwestie późniejszego wydzielenia się ze strefy szeroko pojętych Kujaw np. Pałuk omawia: J. Leśny 1975, s. 123 i n.

³ Na doniosłość znaczenia wymiany w dokonywaniu się przemian struktury społecznej wskazuje ostatnio: M. Kempny 1988, s. 311 i n., tamże dalsza literatura.

strefami obszarów rubieżnych, pogranicznych, ich specyfiki kulturowej i etnicznej oraz znaczenia polityczno-militarnego i gospodarczego⁴.

Rozważając uwarunkowania geograficzne obu stref dodać należy, że wpłynęły one w pewnym stopniu na uformowanie się specyficznych, regionalnych cech organizacji społeczeństw zamieszkujących owe ziemie. A więc Pomorze z pasem nadmorskich nizin, w głębi z zalegającymi pasmami moren, bagien, lasów, nieurodzajnych gleb, tworzących w południowej części naturalną zaporę graniczną. Potęgowały ją ponadto bagniste doliny Warty i Noteci⁵. Przylegające do tego obszaru Kujawy rozciągają się od Wisły po lesiste granice Wielkopolski. W ich części zachodniej zalegały czarne, żyzne ziemie obfitujące w sól⁶. Istniały tu dogodne połączenia komunikacyjne, zwłaszcza poprzez Gopło w kierunku południowym i ku Wiśle.

Na tak uformowanym polodowcowym podłożu przebiegały we wczesnym średniowieczu tradycyjne szlaki komunikacyjno-handlowe (ryc. 1) łączące Pomorze poprzez Kujawy z innymi ziemiami polskimi i krajami ościennymi. Jednym z ważniejszych był wiślany szlak wodny, stanowiący oś ziem polskich. Tędy to właśnie wiodła północna droga misyjna św. Wojciecha w 997 r.⁷ Obok przebiegał szlak lądowy, owa „via mercatorum”, którą przewożono z Pomorza m.in. bursztyn poprzez Kruszwicę do Moraw i Czech⁸. Wspomnieć należy o szlaku solnym z Kołobrzegu poprzez Ujście i Nakło do Kruszwicy, Gniezna, Poznania (ryc. 1). Tędy też przepływał arabski, zachodnioeuropejski i skandynawski kruszec srebrny w głąb ziem polskich, a zarazem był to powrotny szlak misji pomorskiej biskupa Ottona z Bambergu w 1125 r.⁹ Duże znaczenie posiadał również szlak z Wolina prowadzący w górę Odry, Wartą, Notecią, Gopłem do Wisły i dalej na wschód (ryc. 1)¹⁰.

⁴ Por. dotychczasowe ustalenia dotyczące kwestii pogranicz, rubieży: Z. i S. Kurnatowscy 1983; Z. Kurnatowska 1984; G. Labuda 1962b, K. Ślaski 1960, 1969; A. W. Oborzyński 1987; Z. Guldon, J. Powierski 1974; a także ostatnio: M. Parczewski 1982; J. Tyszkiewicz 1986 (1988).

⁵ Problematykę pogranicza wielkopolsko-kujawsko-pomorskiego przedstawiali już: G. Labuda 1962b; L. Leciejewicz 1960b, 1962; K. Ślaski 1969; J. Bieniak 1963, tamże dalsza literatura.

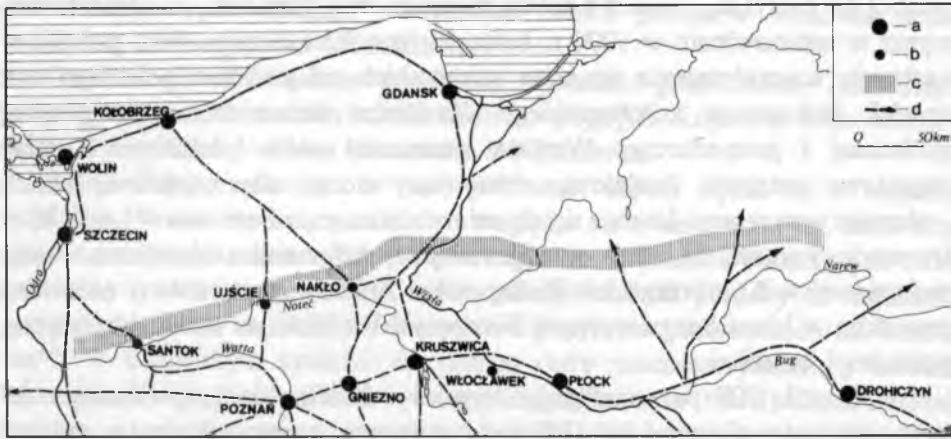
⁶ O soli kujawskiej i jej eksploatacji w starożytności i we wczesnym średniowieczu zob.: W. Szymański 1958, s. 20 i n.; W. Hensel 1960, s. 72; Z. Bukowski 1963, 1985 (1986); J. Żak 1967b; J. Leśny 1975, s. 138.

⁷ Rekonstrukcja owej drogi: G. Labuda 1969a, s. 11 i n.

⁸ Por. W. Hensel 1987, s. 695.

⁹ Znaczenie tego szlaku dla miast pomorskich podkreśla L. Leciejewicz 1960b, s. 325, zob. także K. Ślaski 1969, s. 35.

¹⁰ Por. ostatnie omówienie znaczenia wodnych połączeń śródlądowych Pomorza Zachodniego, a zwłaszcza Wolina: W. Filipowiak 1988, s. 29 i n.

Ryc. 1. Główne ośrodki w północnej strefie ziem polskich we wczesnym średniowieczu: a – większe centra miejskie; b – ośrodki mniejsze; c – wielkopolsko-kujawsko-pomorska strefa pogranicza; d – główne szlaki handlowe

Fig. 1. Main centres of northern zones in Polish Lands in the Early Middle Ages: a – large urban centre; b – more important centres; c – Greater Poland-Kujavian-Pomeranian borderland zone; d – main trade routes

Przedstawione powyżej szlaki komunikacyjno-handlowe przebiegały przez ziemie pozostające na różnym poziomie przeobrażeń społecznych i gospodarczych. Były one również strefami, na które oddziaływały impulsy często pochodzące z odległych geograficznie i kulturowo ośrodków. I tak na Pomorzu w VII-VIII w. nastąpił rozwój organizacyjny wspólnot terytorialnych, powstają także pierwsze grody¹¹. W IX w. widoczne są dalsze przeobrażenia. Pomorze od IX w. pozostaje w strefie ożywionej wymiany dalekosiężnej. W 2 poł. IX w. rozpoczynają szeroką działalność emporia handlowe i wytwórcze w Wolinie, Kołobrzegu, a od 2 poł. X w. w Szczecinie i Gdańsku. Na okres ten datuje się też upadek grodów – siedzib wspólnot terytorialnych. Od 1 poł. X w. obserwuje się rozwój ustrojowy form nadmorskich „republik miejskich”, które krystalizują się w okresie 2 poł. X w. – pocz. XI w. Tutaj też w X-XI w. skupia się życie polityczne, kulturowe, administracyjne i gospodarcze. Tworzy się warstwa możnowładców-kupców-rozbójników, piratów powiązanych z kapłaństwem. Działają liczni wytwórcy, rybacy, obcy etnicznie kupcy. Dynamika zachodzących w owych ośrodkach procesów wyprzedza znane z późniejszych czasów zblizone zjawiska powstawania aglomeracji miejskich na ziemiach polskich. Dalsze przemiany Pomorza wiążą się z jego podbojem przez Mieszka I

¹¹ Do napisania tej części pracy wykorzystałem publikacje cytowane już w przypisie 1.

w latach siedemdziesiątych X w. Oprócz znaczenia polityczno-gospodarczego podbój ów łączył się również z próbą chrystianizacji Pomorza, co znalazło swój wyraz w ustanowieniu w 1000 r. biskupstwa w Kołobrzegu. W 1 poł. XI w. następuje uniezależnienie się ziem pomorskich od państwa polskiego oraz upadek biskupstwa kołobrzeskiego. Zachodzą dalsze zmiany organizacji społecznej i gospodarczej. Wzrasta znaczenie rynku lokalnego. Z miast stopniowo ustępują feudalowie stanowiący dotąd siłę napędową handlu – ulegając agraryzacji. Uznaje się, że uniezależnienie się Pomorza w 1 poł. XI w. stworzyło warunki do uformowania rodzimej monarchii z ośrodkiem władzy państwowej w Kołobrzegu lub Białogardzie. Już bowiem w 1046 r. na dworze cesarskim w Merseburgu wystąpił Siemomysł Woliński na równi z książętami polskimi i czeskimi.

W 1 poł. XII w. następują wyprawy Bolesława Krzywoustego doprowadzające w okresie 1110-1123 r. do podporządkowania Pomorza państwu polskiemu, ale z zachowaniem rodzimej organizacji państwowej i dynastii panującej. W okresie tym zmniejsza się znaczenie Wolina i Kołobrzegu, wzrasta natomiast ranga Kamienia i Szczecina. Nowy czynnik, jaki stanowiła władza książęca, powodował dalsze przemiany organizacji społecznej. Otóż widoczne było w tym okresie oddzielanie się warstwy właścicieli ziemskich, którzy już jako urzędnicy byli podlegli księciu zachodniopomorskiemu, tworząc system władzy oparty na wzorcach polskich. Na początek XII w. przypada też kres niezależności tradycyjnych republik miejskich Szczecina i Wolina. Ich system ustrojowy musiał ulec przekształceniu na skutek nacisku siły lokalnej, monarchistycznej władzy państwowej. W walce z owymi „republikami” rozwinął się Kamień, gdzie książę ustanowił swoją siedzibę, oraz po przeniesieniu z Wolina – stolicę biskupią. Opanowywanie owych niezależnych dotąd miast w 1124-1127 r. wiąże się również z rozwojem na Pomorzu ideologii chrześcijańskiej, która konsoliduje nowy system społeczno-polityczny. Służą temu misje: w 1124/25, 1128 r. – Ottona z Bambergu, eremity Bernarda, później biskupa Christiana na Pomorzu Wschodnim. Obserwuje się także coraz bardziej intensywną gospodarkę klasztorów pomorskich. W 2 poł. XII w. – 1 poł. XIII w. widoczne było odrodzenie się handlu dalekosiężnego, a także rozwój rzemiosła, rynku lokalnego i jego postępujące upięknienie. Można też stwierdzić, że silniejsze związki z państwem polskim posiadało Pomorze Wschodnie (Gdańsk), którego końcową datę podboju odnosi się na okres przed 1116 r. Władzę sprawował tutaj namiestnik pochodzący z miejscowego możnowładctwa, a w 1138 r. podporządkowane ono zostało senioralnej dzieńnicy krakowskiej. Pomorze Zachodnie w 2 poł. XII w. stopniowo rozluźniało związki z Polską. W okresie tym następuje jego zhołdowanie przez władców niemieckich i duńskich. W XIII w. widoczna była ekspansja

żywoiu niemieckiego, jak również dynamiczna działalność Hanzy, popieranej przez miejscowych książąt¹². Pochodne owych procesów stanowią liczne lokacje miast na prawie lubeckim.

Omówić również należy przemiany społeczno-gospodarcze zachodzące w graniczącej z Pomorzem strefie szeroko pojętych Kujaw, a więc obszaru dzisiejszych Pałuk, rejonu Kruszwicy i Włocławka.

Rejon Pałuk, zwłaszcza w swej północnej części, stykał się z bagnistą pradoliną Noteci tworzącą także ze względu na zwarte masywy leśne tzw. „puszczę międzyplemienną”¹³. Ów pas bagien nadnoteckich uważa się za teren graniczny (polańsko-pomorski), który zabezpieczał od północy od najazdów pomorskich, oraz stanowił bazę wyjściową wypraw piastowskich na Pomorze¹⁴. W ówczesnym systemie obronnym duże znaczenie posiadały ośrodki takie, jak: Ujście, Nakło, KłECKO, Łekno, Żnin, Biskupin (ryc. 1). Ostatnie dane dotyczące tych obszarów, a zwłaszcza odkrycia na terenie grodu i pocysterskiego klasztoru w Łeknie, potwierdzają tezę o wzrastającym znaczeniu terenów Pałuk w miarę materializowania się piastowskiej koncepcji włączenia Pomorza w skład państwa polskiego.

Szczególne jednak znaczenie w omawianej strefie posiadał rejon Kujaw obejmujących Kruszwicę. Ze względu na położenie i warunki geograficzne (szlaki, żyzność ziem, sól) tereny te były szczególnie predestynowane dla osadnictwa, istnienia wymiany i tranzytu. Rangę regionu podkreśliło wzniesienie w końcu X w. grodu, który jeszcze w I poł. XI w. był jednym z ważniejszych centrów administracyjno-gospodarczych ziem polskich¹⁵. Również tutaj mieściła się baza militarna, ośrodek kultu związany z ekspansją piastowską na Pomorze. W okresie owych ekspansji rejon Kujaw, a szczególnie Kruszwicy, nabierał dużego znaczenia, stanowiąc wysuniętą na północ enklawę młodego państwa. Położenie Kujaw umożliwiało przeprowadzenie szybkich operacji militarnych w kierunku Pomorza nadwiślańskiego i pomorskiego Nakła. Ponadto przypuszczalnie istniała w Kruszwicy specjalna misja przeznaczona do chrystianizacji Pomorza. W okresie zamieszek wczesnofeudalnych w Polsce w latach trzydziestych XI w. Kruszwica stanowiła dogodną bazę do uśmierzenia tendencji odśrodkowych i odbudowy struktury państwowej na pobliskich ziemiach. Ośrodek ten grupował w XI w. liczne rycerstwo, kupców, wytwórców.

¹² Działalność Hanzy w rejonie nadbałtyckim charakteryzują: K. Tymieniecki 1952; H. Lesiński 1952; H. Samsonowicz 1968; por. także P. Dollinger 1964 oraz w kontekście tej pracy uwagi W. Hensla (W. Hensel 1987, s. 655).

¹³ Zagadnienie „puszczy międzyplemiennej” omawia szerzej L. Leciejewicz 1957 (1959), s. 134 i n. Tamże przegląd starszych hipotez na ten temat, por. G. Labuda 1969b, s. 290 i n.

¹⁴ Por. J. Leśny 1975, s. 149 i n.; G. Labuda 1985, s. 47.

¹⁵ Z ostatnich prac zob. B. Dzieduszycka 1985 (1986); W. Dzieduszycki 1978 (1979), 1980a, 1982, 1983/1984, 1984; por. także uwagi dotyczące grodu kruszwickiego: K. Modzelewski 1975, s. 216 i n.

Kres owej prosperity przynosi dopiero spustoszenie ośrodka w 1093 r., spowodowane buntem rycerstwa sprzymierzonego z Pomorzanami przeciw prawowitemu władcy (bunt Zbigniewa przeciw Władysławowi Hermanowi)¹⁶. W XII w. na miejscu grodu powstaje miasto otwarte skupiające przedstawicieli administracji państwowej, kupców, wytwórców. Przebywały tu również grupy obcoetniczne. W tym też czasie z myślą o chrystianizacji Pomorza utworzono dwa biskupstwa na Kujawach: w Kruszwicy i we Włocławku (1123 r.)¹⁷. Ich lokalizacja poza terenem Pomorza uwarunkowana była pamięcią o upadku w 1 poł. XI w. biskupstwa kołobrzeskiego. Biskupstwo kruszwickie swym zasięgiem miało obejmować lewobrzeżną część Kujaw oraz całe Pomorze nadwiślańskie, aż po rzekę Łebę. W latach pięćdziesiątych XII w. nastąpiła komasacja tych dwóch biskupstw kujawskich, rozpoczęta być może jeszcze za życia Bolesława Krzywoustego. Biskupstwo kruszwickie uległo likwidacji na rzecz Włocławka. Komasacja biskupstw kujawskich w 2 poł. XII w. była pierwszym objawem słabnięcia polskiej ekspansji na Pomorze na skutek wielu uwarunkowań polityczno-gospodarczych¹⁸. Dodać można, że w 1 poł. XII w. Kruszwica stanowiła bazę wypadową dla wypraw Bolesława Krzywoustego na Pomorze. Po 1138 r., Kruszwica w trakcie podziału dzielnicowego Polski, wraz z Pomorzem Gdańskim wcielona została do dzielnicy senioralnej.

Duże znaczenie miał również gród we Włocławku posadowiony przy starej przeprawie przez Wisłę, osłaniający centralne ośrodki Kujaw i Wielkopolski od strony Mazowsza i Prus¹⁹. Oprócz wspomnianych funkcji, łączących się z kontrolą przepraw i ruchu na drogach wodnych Wisły i Zgłowiączki, coraz większą rolę w ramach państwa piastowskiego zaczął odgrywać Włocławek w 2 poł. XI w. Wiązało się to, podobnie jak i w przypadku Kruszwicy, z ekspansją polską na Pomorze. Wspomniałem już, iż w 1 poł. XII w. erygowano we Włocławku biskupstwo obejmujące swym zasięgiem ziemię dobrzyńską, być może też chełmińską²⁰. Z chwilą, gdy podbój Prus z terenów Kujaw stał się mniej realny, jak również i ich chrystianizacja – misję ową przejęło biskupstwo płockie (ryc. 1). Prawdopodobnie więc w latach 1156/57 następuje likwidacja biskupstwa włocławskiego i zmniejszenie rangi ośrodka²¹.

¹⁶ Por. relację Galla (Gall tzw. Anonim 1968, s. 77 i n.), o agraryzacji części rycerstwa kruszwickiego: K. Modzelewski 1975, s. 216.

¹⁷ Por. T. Grudziński 1961, s. 25 i n.; G. Labuda 1968, s. 40 i n. Na uwagę zasługują także poglądy K. Górskiego (K. Górski 1966b, s. 93-94), który przypuszcza, że biskupstwo w Kruszwicy powstało po upadku biskupstwa kołobrzeskiego około 1075 r. i stanowiło biskupstwo misyjne, bez wyraźnych granic diecezji.

¹⁸ Do osłabienia ekspansji polskiej przyczyniły się również wojny z Niemcami, Czechami, śmierć Bolesława Krzywoustego, podział kraju, por. G. Labuda 1968, s. 57. i n.

¹⁹ Por. A. Wędzki 1980, s. 525-527, tamże dalsza literatura.

²⁰ G. Labuda 1968, s. 58 i n.

²¹ G. Labuda 1968; T. Grudziński, 1961, s. 25 i n.

Znając główne kierunki przemian organizacyjno-gospodarczych wczesno-średniowiecznego Pomorza i Kujaw oraz niektóre kategorie powiązań pomiędzy nimi, zastanović się można nad specyfiką wymiany dóbr materialnych i duchowych. W przypadku przepływu dóbr materialnych, których pozostałości uchwytnie są niekiedy dzięki badaniom archeologicznym, sądzi się, że część z nich uzyskiwano na drodze wymiany ekonomicznej, handlowej, część zaś pochodziła z rabunku, darów, przenoszenia się w trakcie migracji, itp.²² Duże znaczenie w tym zakresie posiadały przemiany zachodzące w rozwoju miejscowej organizacji protopaństwowej lub państwowej. Intensywność i forma wymiany determinowane były również lokalną zasobnością surowcową (przede wszystkim w kruszce), nadwyżkami rolniczymi, obecnością ośrodków miejskich ogniskujących wytwórczość, handel i rynek. Centra te zamieszkiwane były przez różnorodne grupy ludności: możnowładctwo, kupiectwo, rękodzielników, dla zaspokojenia potrzeb których lub zagwarantowania usług sprowadzono dobra z regionów o większej podaży. To właśnie w ośrodkach miejskich często dobra uzyskane na drodze pozaekonomicznej trafiały na ekonomiczny obrót rynkowy. Wspomnieć należy, iż szczególnie srebro, nierzadko tezauryzowane, stanowiło siłę napędową rynku w momentach kryzysowych (Pomorze: okres 2 poł. XI w. – XII w.)²³.

Zastanović się też należy nad statusem społecznym grup obsługujących pomorsko-kujawskie szlaki wymiany²⁴. Wiadomo, że powstanie warstwy kupieckiej na Pomorzu związane było z krystalizacją wczesnych republik miejskich, których egzystencja w dużym stopniu uzależniona była od aktywnego handlu dalekosiężnego. Według dotychczasowych ustaleń operacjami handlowymi zajmowali się wówczas:

1) okresie IX–XI w. – kupcy niezawodowi, możnowładctwo trudniące się handlem i rozbojem, niekiedy posiadające swoje okręty²⁵. Warstwa kupiecka łączyła się często z posiadaczami ziem i kapłaństwem pogańskim. W handlu uczestniczyć mogli również rękodzielnicy;

2) w końcu X w. – 1 poł. XI w. – widoczne już było na Pomorzu uzawodowienie kupieckie, a nawet próby stworzenia stowarzyszeń kupieckich w typie skandynawskiej fēlagi (Wolin);

3) we wspomnianych powyżej okresach działali także kupcy obcy: Skandynawowie, Rusini, Sasi, być może Hebrajczycy;

²² Por. J. Żak 1962, 1963, 1967a, 1967b, 1988 oraz W. Hensel 1987, s. 631.

²³ Szerzej omawiają te zagadnienia: T. Kiersnowski 1956, s. 235 i n., 1960, s. 426 i n.; S. Suchodolski 1971, s. 198 i n., 1973, s. 139 i n.

²⁴ Por. J. Żak 1967b, s. 133-155; L. Leciejewicz 1973, 1976a, 1976b.

²⁵ Analogicznie na Rusi handlem zajmowali się wojownicy urządzający zbiorowe wyprawy połączone z rozbojem, W. Szymański 1973, s. 123. Por. ostatnio na temat kontaktów pomorsko-ruskich: W. Łosiński, 1988b, s. 146 in.; L. Leciejewicz 1987 (1988), s. 157 i n.

4) w XII-XIII w. osobną grupę mogli tworzyć kupcy działający z ramienia Kościoła, monopolizującego często handel wielu dobrami o dużym znaczeniu interregionalnym, takimi jak; kruszce, sól, zboże, bydło, ryby, a także bursztyn i in.;

5) w XIII w. – pojawili się na większą skalę zawodowi kupcy niemieccy.

Na Pomorzu w XI-XII w. mogli przebywać mniej lub więcej uzawodowieni kupcy z Kujaw, Wielkopolski, Małopolski i Śląska, zwłaszcza w okresie tworzenia się i krzepnięcia aglomeracji miejskich. Również wymiana mogła zachodzić pomiędzy sąsiadującymi wspólnotami na pograniczu kujawsko-pomorskim.

Stwierdzić więc można, że:

1. W okresie IX-X w. było możliwe, iż niektóre operacje handlowe pomiędzy Pomorzem i Kujawami obsługiwane były przez niezawodowione kupiectwo pomorskie, niekiedy też przez kupców obcych (może na to wskazywać jednorodny skarb półbrakteatów z Hedeby odkryty w Kruszwicy).

2. W XI-XII w. na Pomorze mogli również docierać kupcy kujawscy podążający m.in. w ślad wypraw władców piastowskich, umieszczających owe ziemie w sferze wpływów i dominacji polityczno-gospodarczej państwa polskiego.

3. W XII-XIII w. nastąpiło zwiększenie się roli gospodarczej Kościoła (klasztorów) posiadającego rozległe dobra i wychodnie kopalin na Kujawach i Pomorzu, a tym samym jego obsługi handlowej.

4. W XIII w. – następuje szersza penetracja handlowa ziem nadbałtyckich i ośrodków śródlądowych przez kupców niemieckich zrzeszonych w Hanzie.

5. Pomorsko-kujawskie operacje handlowe dokonywane były głównie w dużych ośrodkach miejskich, takich jak: Gdańsk, Kołobrzeg, Wolin, a na Kujawach – w Kruszwicy, Włocławku, później w Inowrocławiu. W wymianie interregionalnej w pewnym zakresie uczestniczyły również ośrodki mniejsze z pogranicza pomorsko-kujawskiego. Jak już wspominałem, większe znaczenie ekonomiczne w kontaktach handlowych pomiędzy Pomorzem i Kujawami miało srebro, sól, zboże, później ryby²⁶.

Studia nad cyrkulacją kruszców pomiędzy omawianymi ziemiami wskazują na dużą rolę srebra w tworzeniu się powiązań pomorsko-kujawskich i pośrednio w powstawaniu nowych struktur społeczno-gospodarczych. Można przypuszczać, że część tego kruszcu trafiającego na Pomorze z rejonu nadbałtyckiego przepływała dalej na Kujawy i ziemie przyległe. Pomorskie nadwyżki kruszczowe

²⁶ O przepływie niektórych kategorii dóbr pomiędzy Pomorzem a Kujawami wspomina J. Żak 1962 s. 194 i n., 1967b, s. 110 i n., s. 196. Por. także zestawienie stanowisk wielkopolsko-kujawskich z „importami” skandynawskimi: grody (?) – 2, podgrodzia – 2, osady wiejskie – 2, skarby – 67, groby – 3, J. Żak 1988, s. 181.

lokowane były nie tylko w dobrach materialnych, ale i w wartościach pozaekonomicznych związanych z szerszymi celami politycznymi (np. sojusze, pomoc, pożyczki, dary, itp.). Możliwe, iż również część srebra kujawskiego (m.in. monety polskie, niemieckie, denary krzyżowe) przewożono na Pomorze²⁷.

W skarbach kujawskich z XI w. występują monety różnorodnej proveniencji, trafiające tu szlakami z północy, południa, wschodnimi z Rusi (Drohiczyn). Do moich rozważań dotyczących kruszcowych powiązań Kujaw z Pomorzem przydatna była analiza napływu monety północnej, szczególnie skandynawskiej i angielskiej²⁸.

Najstarsze znaleziska tego typu odkryto w wyposażeniu grobowym w Wapnie (Pałuki). Natrafiono tutaj m.in. na 4 złote brakteaty wisiorokowate pochodzące z Olandii i Skanii, a datowane z innymi złotymi ozdobami na 2 poł. VI w. (ok. 570/580 r.n.e.). Występowanie tego rodzaju znalezisk w literaturze przedmiotu łączy się z eksportem soli z Kujaw poprzez Pomorze do Skandynawii²⁹. Potwierdzają to odkrycia znalezisk pochodzenia skandynawskiego i z innych rejonów solonośnych Słowiańszczyzny Zachodniej. W Kruszwicy szczególne znalezisko stanowił jednorodny skarb półbrakteatów z Hedeby zdeponowany ok. 1000 r.³⁰ Niewykluczone, iż w całości został on przywieziony z Pomorza lub Skandynawii. Do strefy kujawskiej trafiały też w późniejszym okresie (tab. 1) monety: duńska (Hardeknut 1035-1042), zdeponowana ok. 1010 r. i szwedzka (Anund Jacob, 1022-1050), znana ze skarbu ukrytego ok. 1030 r. Liczniejsza natomiast była frekwencja skandynawskich naśladownictw angielskich monet Ethelreda II występujących w skarbach zdeponowanych w okresie 1000/10-1060 r. (tab. 1). Najliczniejsze z przybyłych szlakami północnymi były monety Ethelreda II (978-1016), występujące w 12 skarbach (98+47 monet) zdeponowane w okresie 1000/10-1070. Licznie także wystąpiły monety Kanuta Wielkiego (1016-1035) w 12 skarbach zdeponowanych w okresie 1030-1070 r. W literaturze podkreśla się ich koncentrację na Kujawach³¹. Dodać można, że w rejonie Kruszwicy wystąpiły także w skarbie pojedyncze monety Harolda Harefoot (1035/37-1037/40) i Edwarda Wyznawcy (1042-1060), zdeponowane ok. 1060 r. (tab. 1).

²⁷ Może poświadczać to dokument z 1159 r. nakazujący pobieranie cła w pobliżu Kołobrzegu w denarach polskich, por. R. Kiersnowski 1966, s. 244.

²⁸ Uwzględniłem tu dane z prac: J. Ślaski, S. Tabaczyński 1959; J. Żak 1962, 1967a, 1967b, 1988.

²⁹ Charakterystykę wyposażenia grobu z Wapna i ustalenie jego chronologii przeprowadził J. Żak 1962, s. 17, 58. Tamże omówienie relacji pomiędzy eksploatacją soli, a występowaniem znalezisk skandynawskich, J. Żak 1962, s. 195, 205.

³⁰ Monety owe stanowiły nordyjskie naśladownictwo typu Dorestad, J. Żak 1967b, s. 13 i n.

³¹ Por. J. Żak 1967a, s. 95, tabela 89.

Tabela 1
 Frekwencja monet skandynawskich i angielskich na Kujawach, Pałukach, w rejonie Mogilna
 (wg: J. Ślaski, S. Tabaczyński 1959; J. Żak 1967a, 1967b).

Monety	Kujawy				Pałuki	Rejon Mogilna
	Kruszwica	Rejon Kruzwicy	Rejon Włocławka	? Kujawy		
1. Półbrakteaty z Hedebý	(1) 40+0 (1000)	(1) 0+4 (1040)	(1) 1+0 (1020)	(1) 1+0 (1030)	(1) 3+1 (1010)	-
2. Dania (1035-1042)	-	-	-	-	(1) 1+0 (1040)	-
3. Szwecja Anund Jacob (1022-1050)	-	-	-	(1) 1+0 (1030)	-	-
4. Północne naśladow- nictwa monety an- gielskiej Ethelred II (978-1016)	-	(2) 6+8 (1040) (1060)	(2) 5+0 (1020) (1030)	-	(2) 4+0 (100/10) (1040)	(2) 3+0 (1025) (1030)
5. Anglia Ethelred II (978-1016)	-	(5) 23+46 w tym: (4) (1040) (1) (1060)	(4) 46+0 w tym: (2) (1020) (1) (1030) (1) (1070)	(1) 10+0 (1030)	(1) 0+1 (1000/10)	(1) 19+1 (1025)
5a. Kanut Wielki (1016+1035)	-	(5) 31+55 w tym: (4) (1040) (1) (1060)	(3) 8+2 (1030) (1060/70) (1070)	(1) 2+0 (1030)	(1) 1+0 (1040)	(2) 6+0 (1025) (1030)
5b. Harold Harefoot (1035/37-1037/40)	-	(1) 1+0 (1060)	-	-	-	-
5c. Edward Wyznawca (1042-1066)	-	(1) 1+0 (1060)	-	-	-	-

(1) - liczba skarbów
 1+0 - moneta cała + ułamek
 (1000) - rok zdeponowania
 ? - miejscowość nieznaną

W późniejszym okresie z kręgu północnego trafiło do Kruszwicy 5 brak-teatów ze Stralsundu (Strzałowa), datowanych na XIII/XIV w., odkrytych w trakcie prac wykopaliskowych. Jak stwierdzono, nigdzie poza Pomorzem nie wystąpiły one w tak dużej koncentracji i można je uznać za zespół w całości przywieziony ze Stralsundu (Strzałowa) lub z jego okolic³².

Dodać należy, że prawdopodobnie z Pomorza pochodzi złoty, pusty kabłączek skroniowy (XII w.) odkryty w Kruszwicy, choć nie można tu wykluczyć wytworzenia go na miejscu pod wpływem pomorskich inspiracji³³.

Stwierdzić więc można, że:

1) cyrkulacja kruszcowa pomiędzy Pomorzem a Kujawami i pobliskimi rejonami widoczna jest w ograniczonym wprawdzie stopniu już w VI w. (Wapno);

2) jej ożywienie przypada na 2 poł. X w. – XI w.

3) brakuje natomiast danych dotyczących przepływu kruszców w 4 ćw. XI w. – XII w.;

4) najmłodszą, udokumentowaną falę srebra północnego można łączyć z XIII/XIV w. (Stralsund).

Łącząc powyższe spostrzeżenia z szerszymi procesami zachodzącymi w ówczesnych czasach w Europie nie wykluczam, że napływ denarów krzyżowych oraz monet północnych na tereny Kujaw wiązać można z widocznym w końcu X w. zanikiem napływu srebra arabskiego nad Bałtyk. Na Pomorzu w końcu X w. – XI w. nastąpiło upieniężnienie rodzimych zasobów kruszczowych, a w 2 poł. XI w. emitowanie własnej monety³⁴. Odbiciem owych procesów mógłby być napływ monety północnej na tereny Kujaw w okresie od końca X w. po 3 ćw. XI w. Obecność jej wiązać też można z wyprawami władców polskich na Pomorze (trybuty, daniny, wymiana itp.). Przed X w. handel z Pomorzem mógł też się opierać na znanych w Europie płacidłach, a więc: tkaninach, kruszach soli, skórach, miarach zboża, bydło, żelazie: różnych formach odpowiadających grzywnom, lemieszach, miskach, broni, bryłach tego surowca, ozdobach, wytworach szklanych itp. W tym też czasie wartość nominalna pieniądza była raczej symboliczna, a wartość nabywcza kruszczu ogromna.

Również w 4 ćw. XI w. w Europie obserwować można kolejny kryzys kruszczowy, a okresowo nawet zanik rodzimego mennictwa³⁵. Dotyczyło to zwłaszcza tych ziem, które nie posiadały własnych złóż kruszczonośnych, a wyczerpały już swoje rezerwy pochodzące z handlu, rozboju i innych źródeł.

³² S. Suchodolski 1974, s. 119.

³³ Z. Bukowski 1960, s. 74.

³⁴ R. Kiersnowski 1956, s. 235.

³⁵ S. Suchodolski 1971, s. 198, 1973, s. 139; R. Kiersnowski 1960, s. 19 i n.

Z drugiej strony popyt na kruszec był także odbiciem upieniężniania się rynku lokalnego³⁶. Następuje także wchłonięcie kruszców zdeponowanych w skarbach dla potrzeb rynkowych, które wymagają jednorodnej monety (Pomorze – 2 poł. XI w.). Nie wykluczam także, że w warunkach wymiany pomorsko-kujawskiej, w dobie kryzysu kruszcowego, płacidlami były kabłączki pomorskie, wytwory i bryły surowca bursztynowego oraz z drugiej strony sól, płody rolne, paciorki szklane i inne wytwory z warsztatów kruszwickich. Wspomnieć też należy, że w k. XII-XIII w., oprócz denarów krzyżowych w Kruszwicy były w obiegu brakteaty niemieckie z Brandenburgii, Miśni, Magdeburga lub Lüneburga i Brunszwiku³⁷.

Wydaje się więc, że w strefie nadbałtyckiej obfitość obcego srebra była jedną z przyczyn szerszej wymiany towarowo-pieniężnej, a zarazem brak własnych złóż kruszczowych uniemożliwiał ewolucję tej wymiany, uzależniając od importu³⁸. Strefa ta odczuwała niezwykle silnie wszystkie wahania na rynkach europejskich. Częściowo podobna sytuacja mogła zaistnieć i na Kujawach (Kruszwica). Jednak centrum to, będąc jednym z głównych miast monarchii piastowskiej, uzyskiwało tym samym dostęp do srebra pochodzącego z rodzimych złóż małopolskich lub też z innych źródeł, łączących się z egzystencją silnej władzy monarszej i kościelnej (trybuty, daniny, przywileje itp.). Dlatego też w późniejszym okresie (XII w.) Kujawy stanowiły ważny rynek uzupełniający niedobory kruszczowe ośrodków pomorskich, zwłaszcza jeśli uwzględni się całokształt zachodzących tam gwałtownych przemian społeczno-organizacyjnych w tym okresie.

Wydaje się, że najważniejszym towarem eksportowanym w wczesnośredniowiecznych Kujaw była sól z okolic Kruszwicy, Inowrocławia, Pałuk. Odgrywać ona mogła również rolę płacidła docierając z Kujaw na Pomorze, Prusy i do Skandynawii. W tym kontekście wspomnieć należy o projekcie Leszka Białego z 1221 r. założenia na pograniczu polsko-pruskim targu na żelazo i sól (kujawską)³⁹. Sól, stanowiąc największe bogactwo wczesnośredniowiecznych Kujaw, jako towar o znaczeniu strategicznym pozwalała zarazem na pewną ich samodzielność ekonomiczną i niekiedy polityczną.

Bogactwem Kujaw były także płody rolne, zwłaszcza zboże. Jest prawdopodobny jego eksport na Pomorze i do Skandynawii⁴⁰. Jego spław w większej ilości mógł dokonywać się Gopłem, a następnie Wisłą do Gdańska. Wiadomo, że w późniejszym okresie w XIII-XIV w. import zboża kujawskiego ma zasadnicze znaczenie dla miast pruskich. Również w tym czasie nowe

³⁶ Por. w tym zakresie ustalenia S. Tabaczyńskiego (S. Tabaczyński 1987, s. 207 i n.).

³⁷ S. Suchodolski 1974, s. 114.

³⁸ R. Kiersnowski 1956, s. 247.

³⁹ Szerzej omawia owe kontakty: W. Szymański 1958, s. 20, 27, tamże dalsza literatura.

⁴⁰ Por. uwagi L. Leciejewicza dotyczące eksportu zboża z Pomorza do Skandynawii, L. Leciejewicz 1985, s. 107, również: W. Filipowiak 1988, s. 41; W. Łosiński 1988b, s. 149.

rynki jego zbytu tworzyli kupcy hanzeatyccy⁴¹. Nie wykluczam też, że pewna część zboża zasilala również rynki zachodniopomorskie.

Następnym przedmiotem wymiany pomiędzy Pomorzem a Kujawami były ryby, a zwłaszcza śledzie⁴². Przyjąć jednak należy dużą samowystarczalność Kujaw w tym zakresie, a zwłaszcza rejonów Kruszwicy, Pałuk położonych nad jeziorami obfitującymi w ryby. Pewną jednak ilość śledzi, bądź to tranzytem, bądź też celowo sprowadzano do Kruszwicy. Świadczą o tym szczątki ichtiologiczne odkryte w poziomie osadniczym datowanym na okres ok. poł. XI w. Wiadomo, że większy popyt na owe ryby ugruntował się m.in. w związku z upowszechnieniem się chrześcijaństwa. Na Kujawy mogły być one przywożone zarówno szlakiem wiślanym, jak i szlakiem z Kołobrzegu przez Ujście lub Nakło na Kujawy, a dalej w kierunku Moraw. Na eksport śledzi z Pomorza wskazują analizy ichtiologiczne materiałów z Poznania (poł. XI w. – poł. XIII w.), Giecza, Wrocławia (XII-XIII w.), a także przekazy pisane o przywożeniu do Lubiąża (XIII w.) transportów tych ryb⁴³.

Oprócz powyżej scharakteryzowanych dóbr materialnych w ramach wymiany mogły przepływać inne kategorie towarów, np. miód, воск, bydło, konie, trzoda, bursztyn, płótno, później sukno, futra, wino, żelazo, wyroby metalowe, szklane, ozdoby, broń⁴⁴. W pewnych okresach przedmiotem handlu byli niewolnicy.

Poruszyć także chciałbym zagadnienie istnienia recepcji, a następnie adaptacji w zakresie wytwarzania niektórych kategorii wyrobów. Przez recepcję rozumiem tu przejmowanie, przyswajanie sobie przez określoną społeczność obcych wzorów w zakresie kultury⁴⁵. Uznaje się też, że przy recepcji czynnej zachodzą zjawiska adaptacyjne, a więc przejmowania i korygowania obcego wzoru. Powyższe stwierdzenia wiążą się z sygnalizowanymi już w literaturze kwestiami powiązań pomiędzy Pomorzem a ziemiami ościennymi w zakresie technik wytwórczych i stylistyki wytworów. I tak widoczne to było przy porównywaniu grzebiennictwa kujawskiego z gdańskim⁴⁶. Dotyczy to szczególnie okazów z Kruszwicy zdobionych motywami zwierzęcymi, a datowanymi na XI w. Zbliżony wystrojem grzebień odkryto również w Brześciu Kujawskim⁴⁷. Uważa się też, że okazy tego typu znalezione na Kujawach zawdzięczają swoje

⁴¹ Szersze omówienie: J. Baszkiewicz 1954; W. Szymański 1958, s. 28; H. Samsonowicz 1968, s. 11 i n.

⁴² Problematykę pomorskiej gospodarki rybnej omawiali: M. Rulewicz 1974, s. 387 i n., ostatnio eksport pomorskich śledzi charakteryzował: L. Leciejewicz 1985, s. 103 i n.

⁴³ L. Leciejewicz 1985; J. Żak 1967b, s. 106.

⁴⁴ Przykład może stanowić miecz skandynawski z Brześcia Kujawskiego, J. Żak 1967a, s. 301-302.

⁴⁵ Por. J. Bardach 1976, s. 72; J. Żak 1962a, s. 135 i n.

⁴⁶ Z. Hilczerówna 1962, s. 326.

⁴⁷ J. Żak 1955, s. 108 i n.

powstanie oddziaływaniu ośrodka gdańskiego, w którym to centrum wytwarzano je pod wpływem fryzyjskim.

Na Kujawy, do Kruszwicy napływała również ceramika proveniencji północnej. W dużej części okazy owe nawiązywały do meklembursko-zachodniopomorskiego typu Weisdin⁴⁸. W Kruszwicy naczynia te pojawiły się ok. poł. XI w., a największe nasilenie ich występowania przypada na 1 poł. XII w. Po poł. XII w. ceramika ta zanikła. Ceramika wywodząca się z terenu Pomorza mogła na Kujawach służyć jako opakowanie niektórych towarów (np. wino, miód, sól). Nie można też wykluczyć, że niekiedy wytwarzana była tu przez garncarzy pomorskich, osadzonych w Kruszwicy w efekcie wypraw Bolesława Krzywoustego na Pomorze w 1 poł. XII w., lub też przez przybyszy przybyłych z Pomorza (np. po upadku Wolina w 1043 r.). Naczynia wiążące się z Pomorzem Gdańskim przypuszczalnie są śladem związków gospodarczych Gdańska z XIII-wiecznymi Kujawami.

Przedstawić także chciałbym inne kategorie kontaktów pomorsko-kujawskich wywierających duży wpływ na kształtowanie się obrazu kulturowego tych ziem. Kontakty owe, jak już wspominałem, wiązały się z szerszymi uwarunkowaniami natury politycznej i ekonomicznej. Łączyły się one z ówczesnym ekspansjonizmem, konfliktami zbrojnymi, rozbojem, imigracją, uprowadzaniem ludności, klęskami elementarnymi⁴⁹. Pierwsze poważne tego typu wydarzenia towarzyszyły podbojowi Pomorza przez Mieszka I w 2 poł. X w. (uprowadzenie jeńców pomorskich i osadzenie ich na ziemiach polskich)⁵⁰. W 1 poł. XI w. nastąpiła okresowa utrata Pomorza i ekspansja zachodniopomorska na obszary rubieżne Wielkopolski i Kujaw (tereny nadnoteckie). W tym też okresie Pomorzanie udzielili poparcia zbuntowanemu Mazowszu, tak, że wyprawa polsko-ruska Kazimierza Odnowiciela w 1041 r. zakończyła się niepowodzeniem⁵¹. W 2 poł. XI w. dalsze walki z Pomorzanami toczył Bolesław Szczodry i tenże władca sprzymierzyszy się z nimi na krótki okres prowadził posiłki pomorskie w 1060 r. na czeski Hradec. Jak sądzi G. Labuda, po klęsce polskiej pod Hradcem Pomorzanie zrzucili zależność od księcia w latach siedemdziesiątych XI w.⁵² Można też dodać, że pewna liczba Pomorzan mogła

⁴⁸ Por. W. Dzieduszycki 1978 (1979), s. 80 i n., 1980b, 1982, jak również: E. Schuldt 1964, ryc. 46:4. Ponadto zob. charakterystykę ceramiki importowanej odkrytej w Gdańsku i na innych stanowiskach pomorskich: M. Dekówna 1973, s. 167 i n.; B. Lepówna 1982 (1983), s. 146 i n. Kwestie importu ceramiki słowiańskiej do Skandynawii poruszają: D. Seeling 1955, s. 188; J. Żak 1967b, s. 67. W tym kontekście interesujący jest również rozrzut na ziemiach polskich naczyń szklanych obcego pochodzenia: M. Dekówna 1962, s. 219 i n.

⁴⁹ Por. przeprowadzane w Szwecji studia nad identyfikacją i chronologią różnego typu czynników zagrażających ówczesnym populacjom, B. Ambrosiani 1984, s. 243 i n.

⁵⁰ *Kronika Wielkopolska* 1965, s. 112. Najobszerniej omawia tę kwestię w aspekcie toponomastyki: H. Modrzewska 1969, s. 345 i n., 1984, tamże dalsza literatura.

⁵¹ T. Grudziński 1961, s. 25 i n.

⁵² G. Labuda 1985, s. 49.

przeniknąć na obszary Kujaw po upadku Wolina w 1043 r. Następny etap konfliktów przypadł na okres panowania Władysława Hermana. Z władcą tym łączyła się udana wyprawa pomorska w 1090 r. i po buncie Pomorzan spalenie przez niego Gdańska w 1092 r. W tym kontekście spustoszenie Kruszwicy przez Władysława Hermana w 1093 r. (bunt Zbigniewa) i przybycie na pomoc kruszviczanom oddziałów pomorskich nabiera szczególnego znaczenia. W XII w. walki pomorsko-polskie przybrały na sile. W początkowym ich okresie nastąpiła ekspansja Pomorzan i grabież ziem Polski środkowej wraz z uprowadzeniem jeńców i ich sprzedażą za kruszec srebrny do Danii lub Skandynawii⁵³. W tym też czasie podbój Pomorza przez Bolesława Krzywoustego powoduje spustoszenie demograficzne, opisywane przez ówczesnych kronikarzy⁵⁴.

O osadzeniu jeńców pomorskich na terenach ziem polskich świadczą do dnia niektóre z toponimów typu „Pomorzany”, „Prusy”, występujące na Pałukach, w Wielkopolsce, Polsce środkowej i Małopolsce⁵⁵. Pobyt grup ludności pomorskiej, być może jenieckiej, poświadczają niekiedy znaleziska archeologiczne. Wspomnieć więc należy o odkryciu np. XI-wiecznego, ciepłopalnego cmentarzyska kurhanowego, zawierającego popielnice nawiązujące do ceramiki pomorskiej (miejscowość Piaski koło Krotoszyna, Wielkopolska południowa)⁵⁶. Również w Kruszwicy, jak i w całym pasie nadgranicznym Kujaw, istniał stały dopływ grup ludności pomorskiej zwłaszcza w XI-XII w. Osadzanie się owych grup mogło się również odbywać na drodze pokojowej infiltracji.

Duży wpływ na zaistnienie bezpośrednich lub pośrednich kontaktów z Pomorzem wywierała chrystianizacja, idąca na północ wraz z ekspansją piastowską od 2 poł. X w. Wspomnijmy założenie i upadek biskupstwa w Kołobrzegu, wyprawy misyjne, utworzenie krótkotrwałych, koniunkturalnych biskupstw w Kruszwicy i Włocławku, działalność klasztoru w Łeknie. Z chwilą utrwalania się interregionalnych struktur organizacyjnych Kościoła na Pomorzu powstawały ożywione kontakty pomiędzy ośrodkami władzy duchownej, klasztorami w ramach państwa lub państw. Łączyło się to również z napływem obcoetnicznego duchowieństwa, które prócz działalności chrystianizacyjnej zainteresowane było wprowadzaniem nowych metod zarządzania, intensywniejszej gospodarki rolnej i wytwórczości. W tym zakresie Pomorze i Kujawy łączyły ścisłe więzy ówczesnej polityki kościelnej. Potwierdza to napływ duchowych z ośrodków kujawskich i pałuckich na Pomorze. Z bardziej znanych duchownych wymienić można biskupa Wojciecha z rodu Pałuków,

⁵³ Por. R. Kiersnowski 1956, s. 244.

⁵⁴ G. Labuda 1958, s. 227.

⁵⁵ H. Modrzewska 1969, przypis 49.

⁵⁶ Uprzejme informacje dra D. Kosińskiego, odkrywcy owego cmentarzyska oraz doc. dra hab. W. Łosińskiego.

kapelana Bolesława Krzywoustego, który w 1140 r. zostaje biskupem wolińskim. W 1215 r. Chrystian pochodzący z klasztoru Cystersów w Łeknie, który prowadził misje w Prusach, mianowany został pierwszym biskupem pruskim w Gdańsku⁵⁷. W ślad za dostojnikami kościelnymi, na północ podążyła również pewna liczba duchownych niższych stopni oraz ludzi związanych z obsługą Kościoła. W tym kontekście na wspomnienie raz jeszcze zasługuje udział benedyktynów z Mogilna w eksploatacji salin kołobrzeskich w 1 poł. XIII w., czy też zarządzanie przez cystersów łekneńskich licznymi majątkami ziemskimi na Pomorzu⁵⁸.

Przedstawiona powyżej analiza wielopłaszczyznowych powiązań Pomorza z Kujawami, uwarunkowanych czynnikami różnej natury, dotyczyła również kwestii wymiany wartości w sferze ideologicznej i materialnej. Mówiąc o różnicach dotyczących owych powiązań, można stwierdzić, iż w sferze biologicznej sąsiadujące ze sobą populacje pomorsko-kujawskie nie odróżniały się od siebie w sposób zasadniczy we wczesnym średniowieczu⁵⁹. Większe zróżnicowanie uwidoczniły dopiero analizy szczątków populacji późnośredniowiecznych⁶⁰. Na wytwarzanie się strefy granicznej pomiędzy owymi społecznościami (strefy posiadającej inne znaczenie niż dzisiejsze pojmowane pojęcie granicy) tylko w pewnym stopniu złożyły się specyficzne czynniki geograficzne. Większą rolę odegrało tu zróżnicowanie kulturowe pogłębione wejściem Kujaw w skład państwa polskiego. Owa inkorporacja spowodowała bezpośrednie zetknięcie się dwóch modeli organizacji społecznej, których odmienność tkwiła w genezie ich powstania, ideologii, gospodarce, zaawansowaniu feudalizacji.

W przypadku Pomorza powstanie i ekspansja państwa polskiego stanowiła zagrożenie dla jego rodzimych struktur społecznych oraz tradycji religijnych. Ponadto niosła kres niezależności pomorskim emporiom miejskim i pomniejszała ich rangę w kręgu tradycyjnego handlu nadbałtyckiego. Ośrodki owe powstałe i przeżywające prosperity dzięki ożywionej wymianie, zamieszkiwane były przez społeczeństwo posiadające poczucie swej odrębności etnicznej, kulturowej, organizacyjnej, religijnej. Dodać też można, że w XI-XII w. rozpoczął się już tam proces tworzenia rodzimych struktur ponadplemiennych. Dlatego też polityka poszczególnych ośrodków pomorskich dążyła w tym okresie w kierunku pogłębiania rozpadu monarchii wczesnopiastowskiej, m.in. poprzez wspomaganie nowych, wyrastających tworów politycznych (na wspomnienie zasługuje tu poparcie pomorskie dla Mazowsza, Kruszwicy, Gdańs-

⁵⁷ Por. G. Labuda 1968, s. 48; L. Leciejewicz 1962, s. 326 i n.

⁵⁸ W szerszym kontekście omawia to: L. Leciejewicz 1960, s. 349 i n.

⁵⁹ E. Mucha 1987.

⁶⁰ J. Piontek 1990.

ka)⁶¹. Tego typu działania uwarunkowane były również zachodzeniem w tym okresie odmiennych zjawisk w sferze przemian struktur organizacyjnych Pomorza i Polski. W Polsce narastały tendencje odśrodkowe, separatyzm dzielnicowy, na Pomorzu, po upadku republik miejskich, powstawała rodzima monarchia o centralistycznym charakterze.

Jak już wspominałem, owo zetknięcie się dwóch odmiennych modeli organizacyjnych łączyło się także z wymianą społeczną. W zakresie ekonomicznym istota tej wymiany polegała w dużej mierze na jej tranzytywności, okresowej koniunkturze na pewne kategorie dóbr. Pomorze i Kujawy w niektórych okresach stanowiły dla siebie uzupełniające się dalsze zaplecza naturalne obfitujące w sól, zboże, srebro, niewolnych. Wydaje się, że w X-XI w. wymiana obejmowała także produkty związane z rodzimą wytwórczością, ale w wąskim zakresie. Istniała również możliwość transmisji niektórych dóbr poprzez Pomorze do dalszych regionów nadbałtyckich, a poprzez Kujawy (Gopło, Wisła) na Ruś, do Wielkopolski, Małopolski, na Śląsk, Czechy, Morawy. Z chwilą okrzepnięcia emporiów pomorskich i powstania na Kujawach w ramach monarchii wczesnopiastowskiej ośrodków wczesnomiejskich (zwłaszcza Kruszwicy), kontakty owe zostały poszerzone, obejmując także możliwość przepływu impulsów organizacyjno-gospodarczych, religijnych, nowych wzorców kulturowych. Ich adaptacja na Pomorzu w praktyce wiązała się z tworzeniem monarchii rodzimej opartej na polskich wzorcach organizacyjnych⁶².

Prowadzone ówczesne wojny stanowiły wprawdzie przeszkodę w stabilizacji politycznej i ekonomicznej, to jednak podbicie Pomorza przybliżyło Polsce rynki nadbałtyckie i dalsze. Chrystianizacja ziem pomorskich w XII w. włączała je w obręb feudalnych struktur społecznych Europy wczesnośredniowiecznej.

Na uwagę zasługuje także rola prowadzonej wówczas na ziemiach polskich gospodarki, formującej kierunki wytwórczości i wymiany. Jak wiemy, wczesnofeudalna gospodarka autarkiczna zakreśliła granice wytwórczości i handlu w obrębie wymogów systemu prawa książęcego. Ów autarkizm państwowy łączył się z koniecznością stabilności posług i napływu dóbr. Dotyczyło to zwłaszcza srebra, celu ówczesnych transakcji. Wprawdzie jego rola rynkowa nabrała pełnego znaczenia w późniejszym okresie, to jednak przerwanie jego dopływu powodowało dotkliwe kryzysy gospodarcze i polityczne. W związku z tym uchwycenie przez państwo piastowskie portów nadbałtyckich, głównych dystrybutorów srebra w szeroko pojętej strefie nadmorskiej, stało się jednym z ważniejszych celów władców polskich.

⁶¹ T. Grudziński 1961, s. 32 i n.

⁶² Wzorce mogły być także przenoszone przez Pomorzan sprawujących urzędy w państwie piastowskim, por. dla przykładu przypadek Gniewomira, księcia pomorskiego, a potem z woli Bolesława Krzywoustego kasztelana w Czarnkowie, *Kronika Wielkopolska* 1965, s. 106 i n.

W przypadku Kujaw nie wykluczam, iż istniała możliwość adaptacji niektórych północnych wzorców wytwórczych. Generalnie wiązać to można z pobytami tutaj grup ludności pomorskiej. Z Pomorza na Kujawy docierały więc pewne kategorie dóbr materialnych, niekiedy impulsy technologiczne i łączące się z obrotem handlowym. Istniały też w pewnych okresach sojusze militarne (Kruszwica, 1093 r.), być może i pewne formy pokojowej współpracy pomiędzy obydwoma społecznościami.

Z Kujaw natomiast, oprócz towarów i technologii, od 2 poł. X w. przenikały na północ nowe wzorce związane z tworzeniem struktury państwowej i kultowej, ukierunkowane przez powstałe tutaj urzędy władzy świeckiej oraz misje kościelne, klasztory, biskupstwa.

Istota więc powiązań pomiędzy Pomorzem i Kujawami polegała na przepływie różnorodnych impulsów w sferach ideologicznej, technologicznej, ekonomicznej w ramach szerokiej wymiany społecznej. Postępująca adaptacja niektórych z owych impulsów w sferze organizacyjnej odegrała dużą rolę w formowaniu się oblicza kulturowego wczesnośredniowiecznych społeczeństw pomorskich.

LITERATURA

Wykaz skrótów: AP – Archeologia Polski, APol – Archaeologia Polona, KwHKM – Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, MZP – Materiały Zachodniopomorskie, Początki – Początki państwa polskiego, Poznań, Pom. Ant. – Pomorania Antiqua, Pomorze – Pomorze średniowieczne. Szkice z dziejów Pomorza, Warszawa, PZ – Przegląd Zachodni, Sl. Ant. – Slavia Antiqua, SSS – Słownik Starożytności Słowiańskich, WA – Wiadomości Archeologiczne, ZH – Zapiski Historyczne.

Ambrosiani B. 1984, *Settlement Expansion–Settlement Contraction: a Question of War, Plaque, Ecology or Climate*, [w:] N. A. Mörner and W. Karlén (edits.), *Climatic Changes on a Yearly to Millennial Basis*, Stockholm, s. 243-247.

Anonim tzw. Gall, 1968, *Kronika*, Warszawa.

Bardach J. 1976, *Pojęcie recepcji a jej zakres w historii państwa i prawa*, [w:] *Ars Historica. Prace z dziejów powszechnych i Polski*, Poznań, s. 91-99.

Baszkiewicz J. 1954, *Powstanie zjednoczonego państwa polskiego na przełomie XIII i XIV wieku*, Warszawa.

Bieniak J. 1963, *Rola Kujaw w Polsce piastowskiej*, Ziemia Kujawska 1, s. 27-71.

Bukowski Z. 1960, *Puste kabłączki skroniowe typu pomorskiego*, Szczecin.

– 1963, *O możliwości wykorzystywania solanek w okresie halsztackim na terenie Wielkopolski i Kujaw*, AP 8, s. 246-273.

– 1985 (1986), *Salt Production in Poland in Prehistoric Times*, APol 24, s. 27-71.

Cnotliwy E., Leciejewicz L., Łosiński W. (red.) 1983, *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórza Zamkowe*, Wrocław.

- Dekówna M. 1962, *Naczynia szklane obcego pochodzenia na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu (X w. – połowa XIII w.)*, Sl. Ant. 9, s. 219-254.
- 1973, *Znaleziska wczesnośredniowiecznej ceramiki zachodnioeuropejskiej na Pomorzu*, AP 18, s. 167-179.
- Dollinger P. 1964, *La Hanse (XIIe – XVIIe siècles)*, Aubier, Paris.
- Dzieduszycka B. 1985 (1986), *Demographic and Economic Transformations in the Area Surrounding the Early Medieval Kruszwica*, APol 24, s. 73-104.
- Dzieduszycki W. 1978 (1979), *Wczesnośredniowieczne importy ceramiczne z Kruszwy*, Sl. Ant. 25, s. 63-97.
- 1980a, *Przemiany w strukturze garncarstwa polskiego w 2 połowie XIII i w 1 połowie XIV wieku*, AP 24, s. 364-379.
- 1980b, *Zum Studium weitreichender Kontakte frühstädtischer Zentren am Beispiel der Diffusion keramischer Importe nach Polen im X-XIII Jh.*, APol 19, s. 71-96.
- 1982, *Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od 2 połowy X w. do połowy XIV w.*, Wrocław.
- 1983/1984, *Ökonomisch-gesellschaftliche Bedingungen bei Wandlungen des frühpolnischen Töpferhandwerks (10.-14. Jh.)*, APol 21-22, s. 105-123.
- 1984, *Socjotopograficzne przeobrażenia wczesnośredniowiecznych miast polskich (model kruszwicki)*, KwHKM 32, s. 3-21.
- Filipowiak W. 1958, *Wolin – największe miasto Słowiańszczyzny Zachodniej, Pomorze*, s. 36-76.
- 1974, *Die Entwicklung der Stadt Wolin vom 9. bis zum 12. Jahrhundert*, [w:] *Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter*, 2, Göttingen, s. 190-208.
- 1988, *Początki żeglugi słowiańskiej u ujścia Odry*, [w:] *Studia nad etnogenezą Słowian i kulturą Europy wczesnośredniowiecznej* 2, Wrocław, s. 29-46.
- Grudziński T. 1961, *Z problematyki kształtowania się stosunku prawnego Pomorza do polskiej monarchii wczesnofeudalnej (X-XI w.)*, ZH 26, s. 7-36.
- 1971, *Podziały dynastyczne monarchii piastowskiej w końcu XI i początkach XII w.*, ZH 36, s. 9-47.
- Guldon Z., Powierski J. 1974, *Podziały administracyjne Kujaw i ziemi dobrzyńskiej w XIII-XIV wieku*, Warszawa–Poznań.
- Górski K. 1966a, *Geograficzne podstawy plemiennej organizacji Pomorza przed XI w.*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu „Historia” 2, Toruń, s. 3-15.
- 1966b, *Jeszcze o początkach biskupstwa kruszwickiego*, ZH 31, s. 93-94.
- Hensel W. 1960, *Najdawniejsze stolice Polski*, Warszawa.
- 1987, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, wyd. 6, Warszawa.
- Herrmann J. 1970, *Die Slawen in Deutschland*, Berlin.
- 1975, *Nordwestslawische Seehandelsplätze des 9-10 Jh. und Spuren ihrer Verbindungen zum Nordseegebiet*, *Etnographisch-Archäologische Zeitschrift* 16, s. 429-442.
- 1977, *Hinterland, Handel und Handwerk der frühen Seehandelsplätze im nordwestslawischen Siedlungsgebiet*, [w:] *La formation et le développement des métiers au Moyen Age (V^e – XIVe siècles)*, Budapest, s. 15-26.
- Hilczerówna Z. 1962, *Wczesnośredniowieczne grzebienie zdobione motywami zwierzęcymi z ziem polskich*, Sl. Ant. 9, s. 301-328.
- Jażdżewski K. 1958, *Gdańsk X-XIII w. na tle Pomorza wczesnośredniowiecznego, Pomorze*, s. 73-120.
- Kempny M. 1988, *Wymiana i społeczeństwo. Obraz rzeczywistości społecznej w ujęciu współczesnych socjologicznych i antropologicznych teorii wymiany*, Wrocław.
- Kiersnowski R. 1956, *Główne momenty rozwoju środków wymiany na Pomorzu wczesnofeudalnym*, WA 23, s. 229-251.
- 1960, *Pieniądz kruszcowy w Polsce*, Warszawa.

- 1964, *Zagadnienie obiegu pieniądza wczesnośredniowiecznego na obszarze Polski północno-wschodniej*, Acta Baltico-Slavica 1, s. 87-97.
- Kronika Wielkopolska* 1965, Warszawa.
- Kurnatowska Z. 1984, *Próba odtworzenia organizacji zarządu terytorialnego państwa pierwszych Piastów w Wielkopolsce*, [w:] *Obrona polskiej granicy zachodniej w dobie pierwszych Piastów*, Wrocław, s. 81-91.
- Kurnatowscy Z. i S. 1983, *Problematyka kształtowania się osiedli wczesnomiejskich w Wielkopolsce*, [w:] *Studia z dziejów kultury Zachodniej Słowiańszczyzny*, Poznań, s. 89-106.
- Labuda G. 1958, *Walka o zjednoczenie Pomorza z Polską w X-XIV w.*, Pomorze, s. 209-267.
- 1962a, *Polska a Skandynawia w IX-X w.*, [w:] *Początki*, Poznań, s. 299-317.
- 1962b, *Wpływ powstania państwa polskiego na rozwój dzielnicowy Pomorza*, *Początki*, 2, Poznań, s. 269-280.
- 1968, *Początki diecezjalnej organizacji kościelnej na Pomorzu i Kujawach w XI i XII wieku*, ZH 33, s. 19-60.
- 1969a, *Droga biskupa praskiego Wojciecha do Prus*, ZH 34, s. 9-38.
- 1969b, *Ustrój terytorialny i społeczny słowiańskiej i pruskiej ludności Pomorza we wczesnym średniowieczu (VI-XII w.)*, [w:] *Historia Pomorza* 1, Poznań, s. 278-303.
- 1985, *Zatargi z Czechami i Pomorzanami w pierwszym okresie rządów Bolesława Śmiałego (1058-1073)*, ZH 50, s. 33-50.
- Leciejewicz L. 1957-1959, *Z badań nad kształtowaniem się ośrodków grodowych na pograniczu pomorsko-wielkopolskim we wczesnym średniowieczu*, Sl. Ant. 6, s. 134-171.
- 1960a, *Plemiona zachodniopomorskie we wczesnym średniowieczu*, AP 5, s. 91-109.
- 1960b, *Wczesnośredniowieczny Kołobrzeg*, Sl. Ant. 7, s. 307-392.
- 1962, *Początki nadmorskich miast na Pomorzu Zachodnim*, Wrocław.
- 1968, *Miasta Słowian północnopolańskich*, Wrocław.
- 1970a, *Kształtowanie się pierwszych miast u Słowian nadbałtyckich*, Sl. Ant. 17, s. 93-124.
- 1970b, *Pomorzanie*, SSS, Warszawa-Kraków, 4, s. 223-224.
- 1970c, *Kształtowanie się stosunków gospodarczych i politycznych w basenie Bałtyku we wczesnym średniowieczu (Przegląd zagadnień)*, ZH 35, s. 7-21.
- 1973, *Penetracja obcego kupiectwa na ziemiach zachodniosłowiańskich we wczesnym średniowieczu*, [w:] *VII Międzynarodowy Kongres Sławistów w Warszawie*, Warszawa.
- 1976a, *Obcy kupcy na Słowiańszczyźnie Zachodniej w okresie wielkiego przelomu (IX-X w.)*, [w:] *Cultus et Cognito. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, Warszawa.
- 1976b, *Wczesnośredniowieczne przemiany socjotopograficzne osad miejskich u Słowian zachodnich w świetle archeologii*, [w:] *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej*, Warszawa-Poznań-Toruń, s. 35-66.
- 1976c, *Sporne problemy genezy niezależności politycznej miast przy ujściu Odry we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Ars Historica. Prace z dziejów powszechnych i Polski*, Poznań, s. 295-309.
- 1981, *Słowianie Zachodni i Normanowie we wzajemnych stosunkach kulturowych we wczesnym średniowieczu*, Pom. Ant. 10, s. 155-168.
- 1985, *Za denara otrzymasz wóz świeżych śledzi*, [w:] *Nummus et Historia. Pieniądz Europy średniowiecznej*, Warszawa, s. 103-109.
- 1987 (1988), *Einige Bemerkungen über die Kontakte der Ostsee-Slawen mit nördlicher Rus' im Frühmittelalter*, Folia Praehistorica Posnaniensia 3, s. 157-164.
- 1988, *Ziemia Stodoran a Pomorze Zachodnie w XI-XII wieku*, Pom. Ant. 13, s. 135-142.
- Lepówna B. 1981, *Materialne przejawy wierzeń ludności Gdańska w X-XIII w.*, Pom. Ant. 10, s. 169-199.
- 1982 (1983), *Ceramika importowana w Gdańsku wczesnośredniowiecznym*, AP 27, s. 111-149.
- Lesiński H. 1952, *Początki i rozwój stosunków polsko-hanzeatyckich w XIII w.*, PZ 5/6, s. 130-145.

- Leśny J. 1975, *Ze studiów nad osadnictwem i dziejami ziemi pałuckiej we wczesnym średniowieczu*, SL. Ant. 22, s. 123-176.
- Łosiński W. 1970, *Z badań nad strukturą gospodarstwa wiejskiego w późnej starożytności i początku wczesnego średniowiecza*, AP 15, s. 519-539.
- 1972, *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzeczu dolnej Parsęty (VII-X/XI w.)*, Wrocław.
- 1980, *Kolonizacja ziem pomorskich w XI w., jej charakter i tło społeczne w świetle danych archeologii (na podstawie materiałów nekropolicznych)*, SL. Ant. 27, s. 65-77.
- 1981, *Aktualne problemy badań archeologicznych nad wczesnym średniowieczem Pomorza*, Pom. Ant. 10, s. 131-154.
- 1981 (1982/1983), *Struktura terytorialno-polityczna Pomorza w XI stuleciu w świetle archeologii*, SL. Ant. 28, s. 113-124.
- 1982, *Osadnictwo plemienne Pomorza (VI-X w.)*, Wrocław.
- 1983, *Dynamika zasiedlenia ziem pomorskich u schyłku doby plemiennej (VI-XI w.)*, [w:] *Studia z dziejów Zachodniej Słowiańszczyzny*, s. 107-119.
- 1988a, *Zur Besiedlungsdynamik Pommerns im frühen Mittelalter (6.-11. Jh)*, SL. Ant. 31, s. 1-22.
- 1988b, *Chronologia napływu najstarszej monety arabskiej na terytorium Europy*, SL. Ant. 31, s. 93-181.
- Modzelewska K. 1975, *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego. X-XIII w.*, Wrocław.
- Modrzewska H. 1969, *Osadnictwo jenieckie we wcześniejszym średniowieczu polskim*, KwHKM 17, s. 345-384.
- 1984, *Osadnictwo obcoetniczne i innoplemienne w Polsce wcześniejszego średniowiecza*, Warszawa.
- Mucha E. 1987, *Bevölkerungsanthropologische Charakteristik Westpommerns (Polen) im Mittelalter*, *Sbornik Narodního Muzea v Praze* 43, s. 140-146.
- Oborzyński A. W. 1987, *Uwagi na temat organizacji politycznej Pomorza na przełomie XI/XII w.*, *Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza*, 32, s. 79-93.
- Parczewski M. 1982, *Plaskowyz Głubczycki we wczesnym średniowieczu*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Archeologiczne*, Kraków.
- Piontek J. 1982 (1986), *Wczesnośredniowieczni Wolinianie: analiza biologiczna i ekologiczna*, MZP 27, s. 13-50.
- 1990, *Ecological Structure of Early Medieval Tribal Population of the Wolinian Group, Western Pomerania, Poland* (w druku).
- Porzeziński A. 1975, *Zasiedlenie Pomorza Zachodniego w VI-VII wieku n.e. w świetle badań archeologicznych*, SL. Ant. 22, s. 29-67.
- Rulewicz M. 1974, *Ze studiów nad rybolowstwem we wczesnośredniowiecznych miastach przy ujściu Odry*, AP 19, s. 387-482.
- Samsonowicz H. 1968, *Późne średniowiecze miast nadbałtyckich*, Warszawa.
- Schuldt E. 1964, *Die slawische Keramik in Mecklenburg*, Schwerin.
- Seeling D. 1955, *Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik in Schweden*, Stockholm.
- Slaski J., Tabaczyński S. 1959, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne Wielkopolski 1*, Warszawa–Wrocław.
- Suchodolski S. 1971, *Początki mennictwa w Europie Środkowej, Wschodniej i Północnej*, Wrocław.
- 1973, *Mennictwo polskie w XI i XII w.*, Wrocław.
- 1974, *Kruszwica, pow. Inowrocław. Monety z badań wykopaliskowych z lat 1948-1973*, *Wiadomości Numizmatyczne* 18, s. 111-119.
- Szymański W. 1958, *Kontakty handlowe Wielkopolski w IX-XI wieku*, Poznań.
- 1973, *Słowiańszczyzna Wschodnia*, Wrocław.
- Ślaski K. 1960, *Podziały plemienne Pomorza w XII-XIII wieku*, Poznań.

- 1969, *Lądowe szlaki handlowe Pomorza w XI-XIII wieku*, ZH 34, s. 29-44.
- Tabaczyński S. 1987, *Archeologia średniowieczna. Problemy, źródła. Metody. Cele badawcze*, Wrocław.
- Tymieniecki K. 1952, *Hanza niemiecka nad Bałtykiem (uwagi o genezie potęgi i znaczenia)*, PZ 5/6, s. 101-129.
- Tyszkiewicz J. 1986 (1988), *Problem pogranicza na wschód od Sanu w VI-XIII wieku (z teorii)*, Rocznik Przemyski 24 (25), s. 315-320.
- Wąsowiczówna T. 1959, *Research on the Mediaeval Road System in Poland*, APol 2, s. 125-140.
- Wędzki A. 1980, *Wrocław*, SSS 6, Wrocław, s. 525-527.
- Żak J. 1955, *Grzebień z wystrojem zwierzęcym z ziem polskich i zachodniosłowiańskich*, WA 22, s. 180-185.
- 1962, *Studia nad kontaktami handlowymi społeczeństw zachodniosłowiańskich ze skandynawskimi od VI do VIII w.n.e.*, Wrocław.
- 1962a, *Z teorii „importu wczesnofeudalnego”*, AP 7, s. 135-140.
- 1963, *Kontakty Gotlandii z ziemiami polskimi w młodszej fazie wczesnego średniowiecza*, AP 8, s. 346-357.
- 1967a, *„Importy” skandynawskie na ziemiach zachodniosłowiańskich od IX do XI wieku (Część analityczna)*, Poznań.
- 1967b, *„Importy” skandynawskie na ziemiach zachodniosłowiańskich od IX do XI wieku (Część syntetyczna)*, Poznań.
- 1988, *Problem „importów” skandynawskich w dorzeczu Odry i Wisły w IX, X i XI wieku*, [w:] *Studia nad etnogenезą Słowian i kulturą Europy wczesnośredniowiecznej*, 2, Wrocław, s. 179-187

SOCIO-ECONOMIC CONDITIONING OF LINKS BETWEEN POMERANIA AND KUIAVIA IN THE EARLY MIDDLE AGES

by

WOJCIECH DZIEDUSZYCKI (Poznań)

Summary

The geographic situation of Pomerania and Kuyavia played, in the past, a significant role in shaping the regional traits of social organization. Through both regions ran important trade routes: the Vistula Route („Amber Route”), the Salt Route and the Wolin track which brought both regions closer to each other concerning transit, production and barter (Illustr. 1).

Social and economic changes were characteristically different. In Pomerania (Wolin, Kołobrzeg, Szczecin) the early handicraft and trade emporia appeared in the second half of the 9th and in the 10th centuries. The subjugation of these lands by the Polish State took place in the second half of the 10th century. Following a short period of independence, Pomerania was again conquered by King Bolesław Krzywousty, in the first half of the 12th century. Later, in the second half of the 12th and in the 13th centuries contacts with Poland slackened again.

Characteristic of Kuyavia were fertile soils and exploitation of salt. The main centre was Kruszwica, where – in the second half of the 10th century, social and economic life concentrated, until its devastation at the decline of the 11th cent. Reconstructed – Kruszwica was Kuyavia's trade emporium up to the 13th century.

It has been ascertained that Kuyavian-Pomeranian trade was operated by non-professional traders, sometimes foreigners and later by Polish merchants. The increased role of the German element, as well as that of Hansa, started in the 13th century. Trade contacts concentrated in large urban centres but their development was linked with migrations of the population. Of certain influence were activities of the Church which, in the 12th and 13th centuries, was an important political and economic power.

Salt, metals, agricultural products (chiefly corn), cattle, fish, metallic raw materials and handicraft products were traded.

The earliest northern coins circulated in Kuyavia already in the 6th century (Wapno brakteates). Scandinavian and English coins were discovered in later hoards (11th century). In the 13th and 14th centuries brakteates from Stralsund appeared (table 1).

Kuyavia was also associated with Pomeranian crafts (Gdańsk) e.g. production of 11th century combs and amber products. Ceramics, similar to Western Pomeranian type of vessels (Weisdin – mid 11th to mid 12th centuries) and Gdańsk (beginning of the 13th century) were also uncovered in Kruszwica.

The above presented analysis of contacts, between Pomerania and Kuyavia, was concerned with various links in the social and material spheres. A common occurrence was the transit of numerous ideas, concerning craftsmanship and trade, and the adaptation of some of them to domestic needs. Of great significance were changes occurring in the 9th and 10th centuries in the sphere of tribal organization which later became state organization. Mutual contacts also depended on other factors, such as: conquest of Pomerania by Poland, Pomerania's Christianization, shaping of Pomeranian statehood, agrarization of the knights changing situations in far-reaching trade, feudal economic self-sufficiency, migration of the population etc.

I assume that certain categories of goods, the technology of their production and trading methods reached Kuyavia from Pomerania. From Kuyavia, however, starting with the mid-10th century, new pattern connected with structures of State and cult organization penetrated northwards. They were directed by offices of State authority and Church missions.

Contacts between Pomerania and Kuyavia were, at the same time, the union of two models of socio-economic organization, exchanging diverse ideological as well as technological and economic ideas. Their adaptation played a significant role in the formation of the cultural image of early medieval populations in the zone under discussion.